

Fig. 1. Ydre, set fra sydøst. LL fot. 1976. — Exterior seen from the south-east.

SØNDERSTED KIRKE

MERLØSE HERRED

Da kirken 1567 formentlig en rum tid havde været *anneks* til Undløse, bør det nævnes, at den 1344 havde egen sognepræst¹. I Roskildebispens jordebog er den opført med en afgift på 6 øre², og i Landebogen 1567 angives sognet at have 26 tiendeydere³. Kirken var da *anneks* til Undløse, og der var ingen præstegård. O. 1666 ansås patronatsretten for kongelig⁴, men 20. aug. 1687 fik generalprokurør Niels Benzon skøde på jus patronatus⁵, og den lå herefter under Mørkegård (d.e. efter 1871 Toftholm i Mørkøv sogn). Fra 1801 hørte kirken under Kongsdal⁶, indtil den overgik til selveje 1. jan. 1914.

Møntfund. Ved gravninger i gulvene ud for skibets døre er gjort følgende fund: Ved syddøren (1960) 14 danske fra Erik Menved til Christoffer II og Magnus Smek samt to hulpenninge fra Hamborg (1300'rne)

og Mecklenborg (1400'rne)⁷. Ved norddøren (1975) en skilling fra Stralsund 1538 samt fire danske fra Christian IV til Frederik VI⁸.

Kirken ligger nordligt i landsbyen på en lav banke. Kirkegården har bevaret gamle grænser i syd, nord og vest, hvorimod der 1879⁹ er sket en udvidelse i øst, hvor terrænet falder.

Kirkegårdens hegn og indgange. Murene omkring kirkegårdens gamle del, som står hvidtede med afdækning af røde vingesten, er delvis middelalderlige, men i øvrigt præget af århundreders flikkerier. Materialet er hovedsagelig

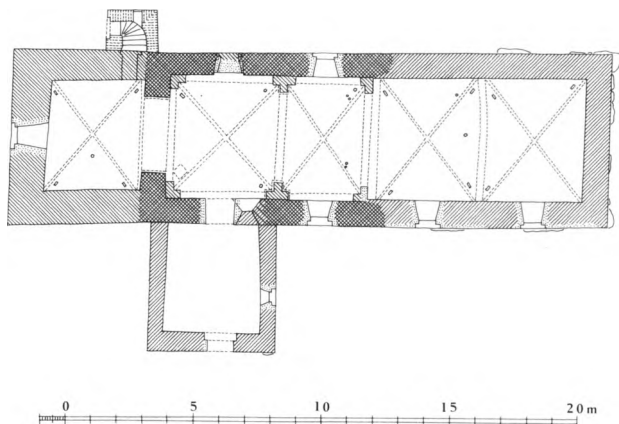

Fig. 2. Plan. 1:300. Målt af MB 1959, tegnet af HJ 1980. Signaturforklaring s. 9.

— Ground-plan. Key on p. 9.

marksten, suppleret med munkesten og enkelte partier af nyere, små sten. Udvidelsen hegnes af en mur, der indvendig fremtræder som de øvrige, men udvendig står med blanke kløvsten og to skifter gulsten under afdækningens vingetegl. Inden for hegnet vokser mod alle sider store træer, hovedsagelig ahorn.

I vest ud for tårnet er bevaret en senmiddelalderlig portal af munkesten over kampestenssyld. Køreporten og fodgængerlågen mod nord er rundbuet med ud- og indvendig fals. Begge indgange krones af kamtakker, afdækket med munke- og nonnesten, som har faldt mod kirkegården. Topkammene smykkes udvendig af blændinger: over køreporten en cirkulær, over lågen to smalle højblændinger med trappestik; begge åbninger lukkes af nyere, brunbejdsede tremmefløje. I sydmuren ud for våbenhuset er brudt en åbning, som lukkes af brunbejdsede tremmefløje. Lågen, som tidligst omtales 1862⁹, er 1964 fornyet med en cementeret dobbeltløbs-trappe, der giver adgang fra parkeringspladsen.

En niche i nordmuren ud for koret er formentlig levn af en flåge til den nedrevne skole. En tilsvarende niche i vest, syd for portalen, kan ligeledes opfattes som hidrørende fra en låge, der har givet adgang til en forsvunden ejendom ved kirkegårdens sydvestre hjørne. 1734¹⁰ omtales en østre låge. I øvrigt bemærkedes det ved en synsforretning 1750¹¹, at kirkegårdens porte og døre var i så slet forfatning, at svinene ikke kunne holdes ude og hindres i at oprode de dødes grave.

Bygninger m.m. på kirkegården. I den udvidede kirkegårds nordøstre hjørne er med bidrag fra sognets beboere o. 1884¹² opført et *ligkapel*. Den enkle bygning, som nu står hvidtet og med tag af røde vingesten, har fladbuget indgangsdør i vestgavlen og i nord to små rundbuede vinduer med støbejernssprosser. Det indre er renoveret o. 1974. - En *†kirkelade* var dømt til nedrivning inden 1663¹³, da man herfra solgte 1400 mursten.

Uden for kirkegården, umiddelbart nord for vestportalen er et muret, hvidkalket *redskabshus*, antagelig fra o. 1900. Endvidere er der op til sydvesthjørnet bygget et *sprøjtehus* i en blanding af kampesten og tegl.

En cementeret *brølægning* er anlagt omkring kirken 1914⁹.

Kirken er et langhus, hvis vestlige halvdel udgøres af skibet til den første stenkirke fra 1100'rne, mens den østlige del er et kor, som o. 1500 erstattede det oprindelige. Herudover består kirken af to sengotiske tilbygninger — våbenhus og tårn - hvis indbyrdes tidsfølge er uvis. Endelig er tårnet sekundært forsynet med trappehus. Orienteringen har stærk afvigelse mod syd.

Skibet er opført af rå og kløvede marksten, som på vestre taggavls inderside ses lagt i regelmæssige skifter. Hjørnerne af norddørens indre åbning er sat med sten, der er tildannet som kvadre, hvilket utvivlsomt tillige gælder skibets øvrige hjørner. Indvendig er murene indtil loftshøjde dækket af hvidtet pudslag. Murhøjden er

ca. 4,2 m, målt i syd mellem brølægning og gesims.

Døre. Syddøren er i brug, men omdannet med lige gennemløbende karmsider og rundbue. Ved gulvundersøgelse 1960 påvistes den oprindelige åbnings udvendige lysning på 80 cm. Den tilmurede norddør, hvis øvre del er borttaget af sekundært vindue, undersøgtes 1975 og viste en dør af den gængse type med ydre rundbue og en indre smiget åbning. Sidstnævntes plankeafdækning var forsvundet ved vinduesgennembrydningen, men i karmene var dørløjens stapler (vest) og stængebommens huller bevarede¹⁴.

Af skibets *†bjælkeloft* er der på vestgavlen aftryk efter en ca. 20 cm høj bjælke, som har hvilet på murkronen.

Ændringer og tilføjelser. Den tidligste ændring repræsenteres af et tilmuret vindue i skibets sydside, umiddelbart øst for døren. Materialet er tegl, og det relativt store rundbuede, smigede vindue, der ved indre murflugt måler ca. 210X120 cm, er rimeligvis indsat engang i 1200'rne.

Fig. 3. Indre, set mod vest. NE fot. 1981. — Interior to the west.

Fig. 4. Våbenhusgavl (s. 402). LL fot. 1977. — Porch gable.

Vinduet, som er lukket ved våbenhusets opførelse, står nu som en indvendig niche omkring indblæsningsristen fra et varmluftsanlæg.

Formentlig engang i 1400'rne er der i skibet indbygget *hvælv*, som hviler på falsede vægpiller med delvis bevarede, skråkantede kragbånd. De spidse skjoldbuer og gjordbuen er helstens, ribberne halvstens. I flere af kappernes svikler ses spygat, dels rektangulære, dels med fremspringende udmundning af to sammenlagte hullsten. Hvælvenes lommer er udmuret med fald mod disses spygat. I vesthvælvets vestre kappe anes i søndre svikkel en *lem*, som muligvis er tilmuret så sent som i 1900°. Tolkningen af en række huller i østhvælvets nordre og østre kapper er usikker. De kan dels være levn efter ophængning af inventarstykker, muligvis et krucifiks.

Langhuskoret er antagelig opført i tiden omkring 1500. Efter nedrivningen af det gamle kor har man forlænget skibets flankemure med en blanding af munkesten og genanvendte marksten. Murværket har syld af store, rejste sten, af hvilke en enkelt i syd hæver sig 110 cm over brølægningen. I nord, hvor bomhuller endnu står bevaret i tre rækker, ses tendens til bælte-

Fig. 5. Indre, set mod øst. LL fot. 1976. — Interior to the east.

muring¹⁵. Sydsiden har omfattende partier af skalmuring med store, røde sten, men endnu anes over det østre vindue levn af en *rudeformet mønstermuring*, sat af løbere — en dekoration, som tillige kendes fra langhuskorene i Undløse og Store Tåstrup (s. 325). Når taggavlen er glat, uden den for tiden nærmest obligatoriske blændingsudsmykning, har det formentlig økonomiske årsager og svarer ganske til den arkitektoniske fattigdom, som præger de øvrige tilbygninger. Langhusets dobbelte falsgesims kan være samtidig med det nye kor, men er snarere eftermiddelalderlig.

Korets indre overdækkes af to hvælvfag, der er samtidige og hviler på forlæg i murene undtagen mod skibets hvælv, hvor der er opmuret en

spids, helstens bue, svarende til gjordbuen mellem de to fag; ribberne er halvstens, og der er lette overribber med trinkamme. Hvælvlokkerne er udmuret med fald mod sviklernes spygat. Foruden disse har tre af vesthvælvets kapper hver et hul, om hvis bestemmelse der ikke kan siges noget sikkert, jfr. i øvrigt skibets østhvælv.

Til *våbenhuset* er benyttet marksten i de nedre skifter, men hovedmaterialet er munkesten i munkeskifte. Flankemurene har falsgesims, og døren, der af hensyn til korrespondancen med skibets indgang sidder asymmetrisk, er fladbuet med spidsbuet spejl (sekundær påmuring mod vest). Den primitive blændingsudsmykning (fig. 4), som er koncentreret til gavlfladen under

tagtrekanten, består af to savskifter og en frise af trappeblændinger, der øst for døren er stillet på hovedet. Over trappefrisen er der to cirkelformede og én trekantet blænding. Østsidens vindue stammer fra restaureringen 1916. Det er fladbuget med ydre fals og afløser et ældre, som ønskedes udvidet 1862¹⁶.

Ved opførelsen af våbenhuset mistede skibet sydsidens senromanske vindue, og det kan være i forbindelse hermed, at man har indsat et stort fladbuget vindue, hvis stik anes over det nuværende vindue, lige øst for våbenhuset.

Det beskedne *tårn* er i alt væsentligt bygget af marksten uden synlig syld. Under opførelsen er skibets vestgavl gennembrudt, og i åbningen indmuredes en spidsbuget arkade med retkantede kragbånd på en halv stens højde. Tårnrummet overdækkes af et samtidigt krydshvælv, hvilende på forlæg i murene undtagen mod skibet, hvor der er en spids, halvtens skjoldbue. Ribberne er halvtens, og sviklerne har rektangulære spygater; i sydkappen et *klokkerebshul*, udført med træ. Det eksisterende vestvindue, som er fladbuget med udvendig fals, stammer fra hovedrestaureringen 1916; skalmuringen over det udvendige stik antyder, at det oprindelige vestvindue har siddet i spidsbuget spejl. Adgangen til de øvre stokværk var oprindelig via en *†fritrapp*e til den udvendigt faldede, fladbuget overdør i nord, hvis indre fals er delvis borthugget. Klokkestokværkets gulv, der nu ligger kun lidt over tårnrummets hvælv, hviler på en sekundær forstærkning, muret af små, moderne sten. Sandsynligvis har der tidligere været et lavt mellemstokværk, belyst af sydsidens fladbuget, udvendigt faldede vindue, som indvendig er udvidet. Formentlig lå klokkestokværkets gulvlag da lige over dette vindue¹⁷. I så fald har de tre frisesiders glamhuller siddet ganske lavt. Åbningerne er fladbuget med udvendig fals og i vest tillige indvendig. Flankemurene har falsgesims, og de øst-vestvendte taggavle er glatte.

Trappehuset på tårnets nordside er eftermiddelalderligt, men kan være opført allerede i 1500'erne. Tilbygningen er af store sten, men stærkt flikket; den har falsgesims i nord og et halvtag, afdækket med vingeteg. Den fladbu-

ede, udvendigt faldede overdør i vest åbner sig til en trappe af små, gule sten. En muret trappe, som trængte til reparation, omtales 1833¹², men formentlig har tilbygningen fra første færd skærmet en stige eller trappe af træ.

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer. I skibets vestligste hvælvfag er indlagt en ankerbjælke af træ, og i begyndelsen af 1800'erne er kirkens vinduer regulariseret med de firkantede, afsprodsede trævinduer, som først forsvandt ved restaureringen 1916¹⁸. 1975 påvist et *markstensgulv*, hvilende på et lerlag, som imidlertid ikke undersøgt. Markstensgulvet, der er ældre end hvælvslagningen, blev ud for norddøren afbrudt af et gulv af hele og itubrudte munkesten, oprindelig dækket af en mørtelflade. Over kampe- og munkestensgulvet fandtes et lag kirkestøv, som viste sig særdeles rigt på fund af kulturhistorisk interesse¹⁹.

Langhusets *tagværk*, som 1966 gennemgik en hovedstandsættelse, er af eg og formentlig jævngammelt med den sengotiske korudvidelse. Spærene har dobbelt lag hanebånd og er forstærket med pådyvlede skråbånd. Våbenhusets tagværk er fornyet, mens tårnet synes at have bevaret oprindeligt tømmer.

Kirken står hvidkalket og med tagene tækket af røde vingesten. De fladbugete, udvendigt faldede vinduer²⁰ med smedede vindjern og blyindfattede ruder stammer fra arkitekt Vilh. Olsens restaurering 1916⁹ (jfr. Ågerup s.250), som tillige omfattede skalmuring²¹. Gulvene er belagt med gule sten, til dels i sildebensmønster; i stolene er der gulv af ubehandlet træ. I våbenhuset, hvis bjælkeloft står gråmalet, er der ligeledes gule sten, men af nyere dato.

O. 1880 fik kirken kakkellovn¹². Varme anlægget er senere fornyet gentagne gange, og i dag sker opvarmningen med luft, som indblæses gennem en rist i det senromanske vindue fra en installation over våbenhusloftet (1960).

Kalkmalerier. I forbindelse med kirkens hvidtning 1960 fremdrog Egmont Lind fire indvielseskers, af hvilke de to på korets nordvæg - et i hvert fag - bevaredes. De to røde hjulkors er formentlig udført til den forlængede kirkes indvielse o. 1500.

Et (†)»altertavleoverstykke«, muligvis fra o. 1600, afdækkedes ved samme lejlighed i korets østligste hvælvkappe, men overhvidtedes atter. Dekorationen var udført i grå og sorte farver, og af den afslidte komposition bestemtes et topstykke med pelikan og flankerende vaser; endvidere en gesims med svage spor efter to personer, muligvis Moses og Aron. - Hermed sammenhørende var antagelig resterne af et baldakinlignende ornament, malet med sorte farver, som endnu 1910 sås over prædikestolens himmel (jfr. fot. i NM2), dvs. på østre svikkel i tredje fags søndre kappe.

INVENTAR

Oversigt. Kirken har bevaret adskillige inventarstykker fra den katolske tid: Foruden en romansk font ejer den to figurer fra en gotisk altertavle og et processionskrucifiks. Fra en jævnaldrende korbuekrucifiksgruppe er tre af de engle i behold, der opsamlede blod fra Kristi vunder (jfr. Kvanløse s. 118 med fig. 8); desuden har kirken et par sengotiske alterstager. Det

sydtyske dåbsfad fra o. 1550 blev først skænket til kirken 1648. De enkle stolestader, der bærer årstallene 1588 og 1590, svarer til nogle af hovedkirkens stole ligesom den kun få år yngre præstestol, hvis forside nu er opstillet bag altertavlen. Også prædikestolen er skåret i samme værksted som Undløses, hvorimod altertavlen fra 1620 tilhører en gruppe, der er udgået fra et værksted i Roskilde. En påtænkt restaurering 1909 blev først virkeliggjort 1939; inventaret står nu med de farver, som dengang påførtes på grundlag af rester af oprindelig staffering, der var for medtaget til at kunne bevares.

Alterbordet, der 1939 flyttedes ca. 70 cm ud fra korets østvæg, består af en trækasse, hvis *forside* (fig. 6) må være udført omtrent samtidig med og i samme værksted som altertavlen fra 1620. Den måler 105x165 cm. Opbygningen er den samme som i Sønder Asmindrup (s. 189 med fig. 11) med to arkadefelter flankeret af halspilastre med karakteristiske, skællagte skiver under kapitælet, men skafterne i Søndersted er glatte med nedhængende klæde svarende til det mid-

Fig. 6. Alterbordsforside, samtidig med altertavlen (s. 404). LL fot. 1976. — *Altar frontal, contemporary with altar-piece.*

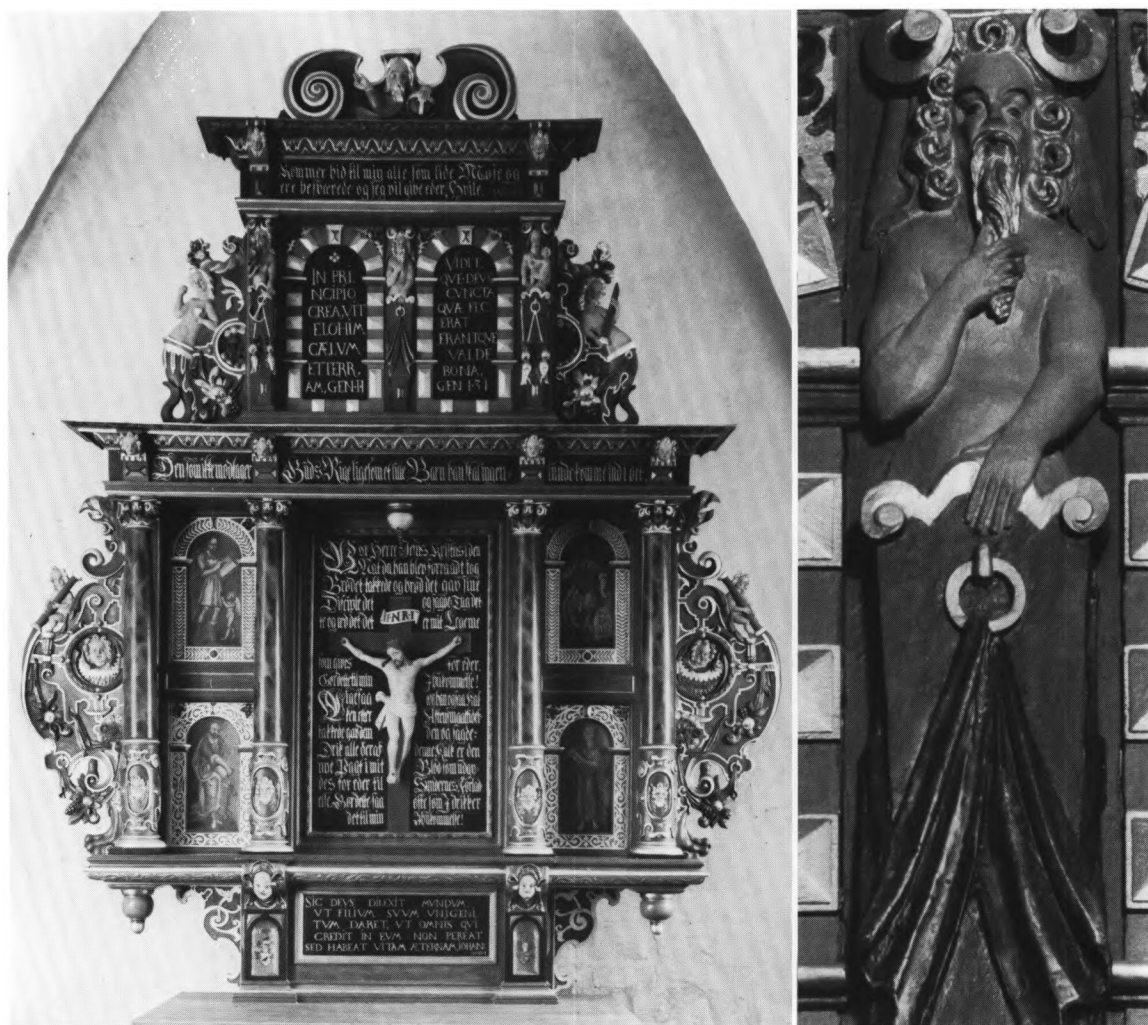

Fig. 7 a-b. Altertavle med reliefskåret årstal 1620. a. Helhed. b. Herme fra topstykket (s. 405). LL fot. 1976.-
Altarpiece with carved date 1620. a. In its entirety. b. Term from upper section.

terste hermeskaft på altertavlens topstykke. Arkaderne har omløbende ramme med skællagte skiver som på bueslaget. Sviklernes bosser stammer fra ny tid. Såvel postament som gesims er glat med småkonsoller udført 1939 på grundlag af tydelige spor; bordplade ligeledes fra 1939.

Panelet står mørkt egetræsmalet med rødt og grønt på profillister; i arkaderne rødmalet Jesu-monogram udført efter et tilsvarende i Vejby i Nordsjælland²².

†Alterklæde var 1662 af rødt fløjel med kniplinger om¹³. Inventariet 1862 opregner et af rødt

klæde med guldgaloner; 1892 trængte alterklædet til nyt kors og galoner⁹.

Altertavlen (fig. 7 a), med reliefskåret årstal 1620, hører til i den gruppe, der er mest indgående beskrevet i Grandløse (s. 210), hvor den bedst bevarede tavle står. De er udført på den tid, 1620-27, Alexander Rabe von Papenheim var lensmand på Holbæk slot, og bærer hans og hustruens våbener, enten skårne eller malede. Tavlerne må anses for at være udgået fra Roskildesnedkeren Anders Nielsen Hatts værksted, jfr. nedenfor.

Tavlen består af postament, storstykke med

sidevinger og fire, frie søjler, der bærer gesimsen; i modsætning til gruppens øvrige tavler her i amtet har denne gennemgående postament og gesims²³. Tvedelt topstykke flankeret af hermer og forsynet med vinger. Foroven brudt volutgavl med velsignende Gud Fader. På siden af et glat postamentfelt er fremspring med nicher hvorover bøjler med diademhoved (fig. 16); små vinger med fladsnit og yderst nyere, drejede kugler (af fyr). Den kvartrunde bjælke, som danner overgang til storstykket, har på undersiden fladsnit omkring årstallet 1620. Storstykkets midtfelt er glat, mens sidefelterne er vandret delt af et smalt felt. I søjlernes prydbælte ses englehoved i kartouche, skafterne er glatte med kompositkapitæler. Sidefelternes arkader har skællagte skiver (foroven) eller fladsnit (forneden) på omløbende rammer og bueslag, vingerne rovfuglehoved og -klo (den søndre fornyet 1938). I øvrigt består udsmykningen af englehoved i

medaljøn omgivet af frugtbundter, på kanten siddende putti holdende søjle. Gesimsen har fremspringende kronliste med bladfrise på undersiden og over storstykkets søjler bøjler med englehoved. Til siderne taphuller til \dagger statuetter utvivlsomt forestillende Moses og Johannes Døbereren, jfr. Butterup og Grandløse.

Topstykkets to arkader har omløbende ramme med rudebosses (fornyet 1938 på sikre spor) og adskilles af mandsherme (fig. 7 b), der med højre hånd fatter om sit lange skæg, mens venstre griber i skaftet, hvis udformning svarer til alterbordsforsidens²⁴. En parallel til denne herme findes i Stenløse kirke på vægpanelet i præstestolen, der bærer Anders Nielsen Hatts signatur²⁵. Topstykkets to flankerende hermer repræsenterer Håbet og Kærligheden og er udført efter samme forlæg som gruppens andre dydehermer. Til siderne vinger med havfrueliggende dyder: mod nord Tro med bæger i venstre hånd, jfr. Grandløse (korset i den oprakte højre hånd er forsvundet), mod syd Styrke med brudt søjle. Gesimsen svarer til storstykkets, blot er kronlistens bladfrise fra 1938 malet. Gavlen har taphul, hvori kan have siddet fugl eller kugle, jfr. Butterup.

I storstykkets midtfelt sidder et *krucifiks* (fig. 8). Figuren er antagelig yngre end tavlen, men udført endnu i 1600'rne, mens korstræet er langt nyere.

Inden restaureringen 1938 var tavlen meget forfalden; den var da overmalet med hvide, gule og blegrode farver og sort marmorering i arkadefelterne. Konservator Albert Elmstedt forsøgte 1938 at genfremstille den fundne oprindelige staffing, der var udført på stærkt skallende kridtgrund med en farveholdning svarende til den bedre bevarede på prædikestolen. De latinske indskrifter med forgyldte versaler i postamentet og topstykkets felter rekonstrueredes ligesom postamentfremspringenes våbener og initialerne, A v P for lensmanden Alexander Rabe von Papenheim, og R G for hans hustru Regitze Grubbe. Postamentets indskrift gengiver en ældre, der lyder: »Sic devus dilexit mvndvm . . . Iohan: III.XVI« og topstykkets: »In principio creavit . . . Gen. I. L« og »Vi-

Fig. 8. Krucifiks fra 1600'rne, indsat i altertavlen, sml. fig. 7a (s. 406). LL fot. 1976. — *Crucifix from the 17th century, inserted in the altar-piece (cf. fig. 7a).*

Fig. 9 a-b. Figurer fra \dagger altertavle. a. Anna selvtrødje (s. 408). b. Nådestol (s. 407). LL fot. 1976. — *Figures from \dagger altar-piece. a. St. Anne with Virgin and child. b. Throne of Grace.*

ditqve devs cvncta qvæ fecerat . . . Gen. 1.31«. I storstykkets fire sidefelter sidder malerier forestillende evangelisterne med bog i hånden og symbolet ved fødderne: Mattæus, Markus, Lukas og Johannes. Farverne er hovedsagelig rød, blå og hvid; de står på brune podier, og baggrunden er mørk.

I storstykkets midtfelt, hvor ingen oprindelige spor fandtes ved restaureringen, maledes forgyldt fraktur omkring det fritstående krucifiks: »Vor Herre Jesus Kristus i den Nat ... Ligesaa tog han og Kalken . . .«. Også frisernes bibelciter stammer fra restaureringen; i storstykkets: »Den som ikke modtager Guds Rige . . . Marc. C 10 v 15« og i topstykkets: »Kommer hid til mig . . . Matth. C 11 v 28«.

To sengotiske *figurer* forestillende Nådestol og Anna selvtrødje stammer fra en \dagger altertavle, sandsynligvis kirkens høj altertavle. 1909 stod figurerne på altertavlens gesims, men da Egil Rothe 1920 fandt dem på våbenhusets loft »mellem meget skrammel« (bl.a. de to Madonnaer, jfr. disse), blev de deponeret i Holbæk Museum, hvorfra de 1957 hentedes og efter konservering ved Einar V. Jensen opstilledes i kirken²⁶.

Nådestol (fig. 9 b), fra 1400'ernes slutning. Faderen, 70 cm høj, står på et 5 cm højt fodstykke og holder den stående, døde Kristus foran sig²⁷. Gud Fader er iklædt lang kappe over fodsidskjortel, hvorunder to spidse skonæser kommer til syne. På hovedet en krone, hvis overdel mangler; i kransens overside ses huller med

rester af yngre fyrretræspinde. Over den spidse, skarpe næse er der lodrette panderynker. Hageskægget falder i brede, skrårtskårne lokker. Kristus bærer flettet, turbanagtig tornekrone; ansigtet er lidt skævt, med kindskæg markeret ved regelmæssige snit i venstre side. Kroppen er fremstillet meget forvredet med en ejendommelig knortet brystkasse, vunde i højre side. Det vandret foldede lændeklæde har snip med brede folder ved Kristi højre hofte. Benene fremtræder ganske umodellerede med mærkeligt formede, fremtrædende knæ.

Især på Gud Fader findes rester af staffing på kridtgrund: Forgyldt hår, på dragt og kappe forgyldning over rød bolus, blå ærmefoer. Kristi tornekrone har vistnok været grøn, hans hår mørkt, i øvrigt naturlig karnation. Lændeklædet har spor af forgyldning. Denne staffing fremdroges af Einar V. Jensen 1960 under en lys overmaling. Hænger nu på skibets sydvæg, over indgangsdøren.

Anna selvtredje (fig. 9 a), fra 1400'ernes slutning. Den 70 cm høje figur er iført fodsid kjole og et ligeså langt slag samt hovedlin. På højre arm holder Anna den ganske lille Maria, som bærer krone, hvorpå 1959 fandtes små rester af blystumper fra de oprindelige kroneblomster. På venstre det nøgne Jesusbarn, der mangler hovedet og venstre arm; den højre rækker han op mod Anna. Figuren er hulet i ryggen og har et hul i hovedet.

En hel del af kridtgrunden er bevaret tillige med forgyldning på Annas kappe og Marias dragt. Annas kjole har været blå; alle har røde læber og lidt rødt på kinderne. Også Marias hænder er røde. Hænger nu på nordvæggens midterste hvælpille.

To Mariafigurer stammer antagelig fra *†sidealtertavler*; de lå år 1900²⁸ på våbenhusloftet (jfr. ovenfor) og blev 1920 deponeret i Nationalmuseet²⁹.

1) **Maria med barnet* (fig. 10), o. 1250, 82 cm høj. Den langstrakte, smalle Mariafigur sidder frontalt på en bæk med Jesusbarnet på venstre knæ. Begge er iført lange kjortler, og over Marias ligger en kappe tæt om hendes smalle, skrå skuldre; den falder i rolige, lodrette folder,

der understreger halsens usædvanlige længde. Øverste del af hovedet, som har båret krone, mangler; håret har regelmæssige, vandrette bølger og forsvinder bag halsen. Munden antyder måske et smil. I højre hånd holder hun en meget stiliseret, plump blomst, med venstre støtter hun barnet, som rækker højre hånd velsignende i vejret og i venstre har holdt verdenskuglen³⁰. Figuren var 1910 hvidmalet, men fremtræder nu helt afrenset. Den er hulet bagpå og har et tilproppet hul i hovedet. Slægtskab med tilsvarende fremstillinger fra Vester Broby og Skørpinge i Midtsjælland samt Selsø i Horns herred er tydeligt³¹.

2) **Maria med barnet* (fig. 11), fra 1500'ernes begyndelse, nu 82 cm høj. Den nederste del, omtrent fra knæene, er savet af, hvorved indtrykket af figurens bredde understreges. Der er flere revner i Marias ansigt, og et stykke af hår og krone mangler i hendes højre side; i det hele er overfladen slidt og forslået. Figuren står frontalt med hovedet drejet en lille smule mod højre. En lok af det bølgede hår falder foran højre skulder, en anden bag venstre. I kronen ses borede huller til kroneblade. Maria er iklædt kjole med v-formet udskæring i den runde halsudringning og derover kappe med store, knækkede, til dels vandrette foldekast. På venstre arm holder hun det nøgne Jesusbarn, hvis hænder er brudt af. Ifølge ældre indberetning fattede de om den venstre fod, mens Maria holdt om den højre. 1920 var figuren hvidmalet, nu står den afrenset med en voksbehandling.

Altørsølv. Kalk, fra 1807³², bekostet af kirkeejeren, kammerråd (Niels) Larsen (til Kongsdal). 21 cm høj, med cirkulær fod, indknebnede skaftled omkring midtdelt knop af spidsovalt tværsnit og bæger med hældetud. På foden graveret skriveskrift: »Söndersted Kirke 1807«. Under bunden fire stempler: rektangulært mestermærke med BIS for Bendix Johan Schnee (Boje 751), Københavnsmærke, gardeinmærke for Frederik Fabricius og månedsmærke stensbukken. Tilhørende glat *disk* med fire cirkelkors på fanen og et i bunden. Tvm. 13 cm.

Oblatæske, skænket 1862, af svensk tilvirkning, formet som et skrin med fire bladlignende

Fig. 10-11. *Figurer fra †sidealtertavler, nu i Nationalmuseet (s. 408). LL fot. 1980. 10. Maria med barnet, senromansk-unggotisk. 11. Maria med barnet, sengotisk. — *Figures from †side altar-pieces, now in the National Museum. 10. Virgin and Child, late Romanesque-early Gothic. 11. Virgin and Child, late Gothic.

fødder. På det hvælvede låg en knop dannet som blomst; foroven og forneden på de lodrette sider en bladranke samt graveret fraktur: »Søndersted Kirke 1862« og under bunden: »54 lod«. Samme sted fire stempler: mestermærke med versaler: »Møllenborg«³³, trekronerstempel (d.e. et kontrolmærke), et mærke med »174« samt et ulæseligt mærke.

Alterkande, af porcelæn, fra Bing og Grøndahl, sort med guldkors og -kanter. En †porcelænskande anskaffedes 1845³⁴.

Alterstager, sengotiske, højde 29 cm, på tre ca. 4 cm høje fødder. Næsten ensdannet fod- og lyseskål, cylinderformet skaft, som brydes på

midten af skaftring. Øverst og nederst på skaftet en mindre vulst. Syvarmet *stage* »Skænket Søndersted Kirke af Emil Jørgensen 1923«. To *bliklys* trængte 1892 til at blive malet⁹. Opbevares i præstegården i Undløse.

Processionskrucifiks (fig. 12), fra 1500'ernes første fjerdedel, ca. 55-60 cm højt, beslægtet med korbuekrucifikserne i bl.a. Kvanløse (s. 120) og især Kundby (Tuse hrd.). Figuren hænger i skråt strakte arme med hovedet hældende mod højre skulder, hvorpå en snoet hårlok falder ned. Den store, flettede tornekrone har pigge fra 1938. Lukkede øjne, bred, lige næse og let åben mund. Hænderne har krummede fingre, brystkassen

Fig. 12. Processionskrucifiks (s. 409). LL fot. 1976.
— *Processional crucifix.*

knudrede ribben og stort spydsår i højre side. Rester af en knude ses foroven ved lændeklædets højre side; ujævnheder i stafferingen ved Kristi venstre, hofte kan skyldes tidligere flagresnip. Benene er skarptryggede med store, overlagte fødder, højre øverst.

Korstræet har svagt hvælvet midtparti og skarptsnoet tovvstav med skiver langs kanten. For enderne cirkelfelter indrammet af hulstav, og fornedet tap til fastgørelse i stav.

1938 restaureredes krucifikset af Albert Elmstedt, der i alt væsentligt kunne bestemme, men ikke afdække de oprindelige farver. Kristusfiguren har naturlig karnation, brunt hår og forgyldt lændeklæde. Korstræet er mørkebrunt med forgyldt tovvstav og skiver, cirkelfeltet bag Kristi hoved svagt rosa.

1909 stod krucifikset på præstes tolen i koret; efter restaureringen 1938 hænger det på korets nordvæg.

†*Messehagler.* En blomstret fløjlsdagel er

nævnt 1662¹³, og 1862 en af rødt fløj med guldguloner⁹.

Alterskranke, 1700'rne, firkantet, med afskårne hjørner. Udsavede træbalustre bærer håndlisten, som er chokoladebrun, balustrene grå.

Font, romansk, af granit, tv. 75 cm, af Roskildetype³⁵, svarende til bl.a. Kirke Eskilstups (s. 315). Kumme hugget for sig, af blågrå granit, med tovvstav langs randen. Næsten lodrette sider med skråfas fornedet. Keglestubformet fod af brungrå granit, med vulst foroven. Et mindre stykke er hugget af såvel fod som kumme på den side, der nu vender mod væggen. Fonten er rensset 1889 i henhold til forordning af 23. maj samme år⁹. 1839 blev den flyttet op i koret¹². Cementeret fast til gulvet ved nordvæggen i andet fag.

Dåbsfad, o. 1550, af messing, tv. 47,5 cm, sydtysk, med drevet fremstilling af Mariæ bebudelse i bunden. Udenom næsten udvisket, ulæselig minuskelindskrift. Omkring indskriften og på fanen stemplede ornament. Under bunden utydelig versalindskrift: »Anno 1678

Fig. 13. Dåbskande af messing (s. 411). LL fot. 1976.
— *Baptismal ewer.*

den 16 (eller 18) Ianvari er dette Becken giffven til Synnerste(d) Kirck M:H:D«.

Dåbskande (fig. 13), o. 1850, af messing, ligesom hovedkirkens af en i amtet ofte forekommende type, jfr. f.eks. Sønder Jernløse (s. 147).

**Dåbshue*, af rødt silkestof med broderi og med silketrådsknipling og hvide glasperler. Anvendt 1801.1 Holbæk Museum³⁶.

Fra et *†korbuekrucifiks* er kun bevaret tre svævende **engle* fra 1500'ernes begyndelse. Tilsvarende kendes i Kvanløse, hvor gruppen nu bruges som alterprydelse (s. 118 med fig. 8). Den *†korbuebjælke*, hvorpå krucifikset har stået, omtales endnu 1862, da der stod et temmelig stort Mariabillede og to andre billeder på den⁹. Englene (fig. 20) har pandehår og bærer over kjortlen en lang kappe med knitrende folder. Ingen af dem har bevaret den kalk, de har holdt i hånden for at opsamle Kristi blod. De er flade bagpå med et hul til fastgørelse, omtrent ved midjen. Yngre, lysegrå staffering, hvorunder skimtes hvidt, muligvis med et rødt mønster. 1909 stod de på præstestolen i koret (jfr. fig. 18). Nu opbevares een i præstegården i Undløse, mens to 1910 deponeredes i Nationalmuseet³⁷.

Prædikestol (fig. 14), med reliefskåret årstal 1642 på himlen tillige med Christian IV.s initialer samt lensmandens og hans hustrus våbener. Opgang og bærestolpe fra 1938.

Stolen er på seks fag og forsynet med et meget højt, svunget postament, hvorpå symmetrisk fladsnit bestående af bruskværk og masker. Storfelterne har tilsvarende, men udsavet dekoration, der efterligner intarsia, på arkadernes pilastre og bueslag. I to af arkaderne står oprindelige statuetter forestillende Frelseren (fig. 15) og evangelisten Mattæus. De manglende og muligvis endnu en figur (Peter eller Paulus? som i Undløse) er forsvundet på et ukendt tidspunkt. I hjørnerne mellem felterne står dydehermer: Tro, Håb, Kærlighed, Retfærd, Klogskab med spejl, Styrke (kun fodstykket oprindeligt, resten fornyet 1938) og Mådehold. Hermeskafterne er rigt dekoreret med masker, bladværk og frugter. Under dem har postamentet konsoller med diademhoved (fig. 17, tre fornyet 1938). Gesim-

Fig. 14. Prædikestol med reliefskåret årstal 1642 (s. 411). LL fot. 1976. — Pulpit with date 1642 carved in relief.

sen er glat med gennemløbende frise hvorpå (fornye) småstave over hjørnehermerne; kronliste med pærestav.

Sekskantet himmel med udsavede hængestykker. Store hjørnespir (et fornyet) mellem fire topstykker, af hvilke et viser Christian 4.s kronede monogram, et andet årstallet 1642 og de to sidste våbener tilhørende lensmanden Mogens Pachs og hans anden hustru Berete Clausdatter Mund³⁸. På himlens underside stor udskåret roset omgivet af stråler.

Bærestolpen med dens bøjler er ligesom opgangen udført 1938 efter de tilsvarende i Und-

Fig. 15. Prædikestolsfelt med Frelseren flankeret af dydehermer: Retfærd og Klogskab, sml. fig. 14 (s. 411). LL tot. 1976. — *Detail of pulpit with the Saviour between the terms of virtue: Justice and Wisdom (cf. fig. 14).*

løse. Indvendig i kurven sidder et felt, hvis arkadefyldning har bruskarokt fladsnit med øreflipvolutter på pilastre og bueslag. Det kan tænkes at have været den dørløj, hvorpå »et stykke samt hængslet« 1818 skulle befæstes³⁹.

I sin udførelse kommer stolen så tæt på hovedkirkens, der er et signeret arbejde af Abel Schrøder i Næstved, at man med rimelighed må anse den for at være et arbejde fra samme værksted⁴⁰.

Stolen står delvis med sin oprindelige staffering, der ifølge indskrift på himlen er fra 1652. Den blev så vidt gørligt fremdraget eller genfremstillet af konservator Albert Elmstedt 1938. Der er tale om en partiel staffering med guld, rød og grøn lasurfarve på sølv, sort, cinnober og kødfarve. I gesimsfriserne forgyldt fraktur

på sort bund: »Huo som icke er en Forglemmelig ordets . . . Iacob: 1 w 25«, og på himlen: »Giff act paa dig selff ... I. Tim. 4« og »Anno 1652«. Med spinkle versaler ses nærmest væggen på stolen: »Istandsæt Aar 1938«. I de tomme arkadefelter er der bibelciterat valgt af den daværende præst: »Salige ere de . . . Matth: C 5 v 6«, »Hvad gavner det et Menneske . . . Marc: C 8 v 36«, »Frygter ikke, thi se, jeg forkynder . . . Lvc: 2 v 10« og »Dette har jeg talt til Eder . . . Ioh: 15 v 15«. Himlens underside og opgangspanelet er brunmalet. Inden restaureringen stod stolen med en staffering svarende til altertavlens daværende: hvide figurer, hermer og postamentfremspring. Storfelternes bund var grønligt marmoreret, de øvrige dele okker-gule og rødilla. Ved sydvæggen, andet tag.

Stolestaderne (fig. 19), bærer reliefskærne årstal 1588 og 1590 samt præsten Rasmus Olsens navn, som også ses på hovedkirkens stole, der er af samme beskaffenhed, blot fra 1587.

Hver gavnl har to kannelerede pilastre enten med volutkapitæler, i hvis midte et trekantet blad, eller enkle profilkapitæler; det sidste gælder de tre gavle med dateringen 1590. Stolene har trekantgavl, hvis bund dannes af en gesims med glat frise og tandsnit under kronlisten. Foroven tre toptinder, den midterste med ny lyseholder, de to andre med drejede kugler fra dette eller forrige århundrede. Det oprindelige udseende har antagelig svaret til stolene i Undløse, ligesom de dekorative, symmetriske indskæringer, der ses på bagsiden af en del af gavlene. Mellem forsidens pilastre har seks af gavlene indskrifter med reliefversaler. Begyndende i øst med nordrækkens: »Anders Mortenson Ktrckeveerge(!) lod giøer disse Stole anno 1588«; indskriften afsluttes med bomærke, »Kirstine Hemmingsdotter« og »Her Rasmvs Olsøn Sogneherre Berete Her Rasmvsses 1588 B F«. Sydrækkens lyder: »Anders Mortensen Kirckveerge 1590«, »Per Kvndsen(!) Kirckveerge 1590« og »Her Rasmvs Olsen Sogneherre 1590«.

Sæder og ryglæn stammer fra 1914, da stolene blev gjort bekvemmere med skrånende ryglæn⁹. I stedet for som foreslået 1893¹² at anbringe nye stole, indskrænkedes de eksisterendes antal fra

43 i 1862⁹ til de nuværende 37 foruden en gavlfra 1960. Ind mod væggene er opstillet nyere, glatte gavle.

Oprindelige indgangspaneler, beskåret i begge ender, hver med fire fyldinger, der indrammes af profilliste undtagen forneden, hvor der er skråkant. Stoleværket fremtræder egetræsmalet.

(†)Præstestol (fig. 18), fra o. 1625. På forsiden kannelerede toskanske pilastre med beslagværk i prydbæltet og diamantbosse på postamentet. Lav dør med profillisteindrammet fylding. På siden af stolen to glatte fyldinger, hvorover tralværk med udsavede balustre, som nu opbevares i præstegården i Undløse, mens forsiden 1938 blev opstillet bag altertavlen. Stolen fjernes på grund af den snævre plads i koret, og fordi den »på uheldig og forstyrrende måde trængte sig ind på altertavlen«⁴¹.

†Degnestol, nyere, skimtes på ældre fotografi, fjernes 1938⁴¹.

Pengeblok, 1600'rne, af eg, 65 cm høj. Blok-

ken er beslået med fem vandrette jernbånd, hvoraf de to lukker for nyere(?) låge i forsiden. Det øverste er nu brudt og uden lukketøj, det nederste lukkes med krampe og moderne hængelås. Pengetragt i det jernbeslåede låg. Blokken er egetræsmalet, jernbåndene sorte. Har været gjort fast til gulvet med jernbeslag. I skibet øst for indgangsdøren.

Pengebøsse, o. 1850, af messing, klokkeformet som Undløses. - Rektangulær tavle, 1800'rne, i stor, sortmalet, karnissvunget ramme. På hvidmalet plade sort frakturindskrift: »Saa værer da barmhjertige som Eders Fader i Himlene og er barmhjertig. Ev. Luc. 6 Cap. 36 V.« På våbenhusets nordvæg, øst for døren til kirken, over pengebøssen.

Pengetavle, ifølge malet skriveskrift på det udsvejfede rygbræts forside: »Søndersted Sogns Fattiges Toule 1803«. Skuffe med karnisformede sider, dækkes halvt af fast bræt. Drejet håndtag. Sortmalet med hvid indskrift.

Fig. 16-17. Diademhoveder. 16. På bøjle over altertavlens postamentfremspring, sml. fig. 7 a (s. 406). LL fot. 1976. 17. På prædikestolens postament, sml. fig. 14 (s. 411). — *Masks with head-dress. 16. On the altar-piece (cf. fig. 7a). 17. On the pedestal of the pulpit (cf. fig. 14).*

Fig. 18. Korets nordøsthjørne med præstestolen (s. 413). N. J. Terman sen fot. før 1938. — North-east corner of chancel with priest's chair before 1938.

Fig. 19. Stolegavl med påskriften: »Anders Mortensøn Kirckeverge lod giøer disse Stole Anno 1588«, og hans bomærke (s. 412). LL fot. 1977. — Bench-end with inscription: "Anders Mortensøn had these benches made Anno 1588", and his mark.

Dørfløje. 1) 1833¹², mellem våbenhus og skib, med seks fyldinger, de to øverste formet efter døråbningen, som den tilsvarende dør i Undløse. 2) 1865⁴² blev indgangsdøren, der består af fire lodrette planker - de to midterste med en øgning forneden - forsynet med flammering på ydersiden, hvor der sidder en gammel *dørring*.

3) 1876⁹, til tårnet. Rødmalet.

Orgel, bygget 1975 af Jensen & Thomsen, Hillerød. Seks stemmer, ét manual og pedal. Facade tegnet af orgelbyggeriet i samarbejde med Monrad Hansen. Ved nordvæggen i skibets vestligste fag. **Harmonium*, fra Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing, anskaffet 1925. I

Holbæk Museum⁴³. †*Harmonium*, leveret 1905 af Petersen & Steenstrup, København⁴⁴.

Salmenummertavler, fra 1900'erne⁴⁵, med trekantgavl og numre af metal. Ferniserede. †*Salmenummertavler*, fra o. 1800, med udsavet topstykke, til at skrive med kridt på, kendes fra ældre fotografier. Eksisterede endnu 1913, da de maledes matsorte⁹.

Kirkestævnetavle, o. 1800⁴⁶, 81x44 cm, i smal ramme, kan oprindeligt have været salmenummertavle. Sortmalet, med yngre, hvid fraktur: »Lyses til Kirkestævne«. På våbenhusets nordvæg.

To *lysekroner*, skænket 1922 af menigheden

og urmager Jørgensen, Mørkøv⁹. Lampetter fra o. 1950.

Hatteknager, fra 1800'rne, af træ, på profileret bræt, på våbenhusets øst- og sydvæg.

En *†ligbåre* med lænker forefandt 1910.

Klokker. 1) 1633, støbt af Felix Fuchs, tv. 93 cm. Om halsen indskrift med reliefversaler mellem rammelister: »Aus den Fevr bin ich geflossen Felix Fuchs hat mich gosen Anno 1633«. Over og under indskriften akantusbladfriser. Rammelister på slagkanten og på hankene skællagte skiver. Ophængt i vuggebom ved »Thubalca« 1939.

2) 1855, »støbt af H. Gamst & H. C. Lund

Kiøbenhavn Anno 1855«. Tvm. 70 cm. Reliefversalindskrift mellem rammelister hvorover bladfrise. Rammelister på slagkanten. Ophængt i slyngebom ved »Thubalca« 1939.

†*Klokker*. 1) Ved klokkeskatten 1528 afleveredes en klokke⁴⁷. 2) 1628, støbt af Felix Fuchs, indskrift som klokke fra 1633⁴⁸.

Klokkestol, af fyr, rimeligvis fra 1800'rne, spluleret 1923 med seks skråstivere⁹.

Gravsten, o. 1673, over »det salige barn Ole Hansen«, †l. dec. 1673. Rødlig kalksten, 70x47 cm. Forneden dødningshoved over korslagte knogler, til siderne volutter. I koret foran trinnet.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Sognekaldsarkivet. Liber daticus 1738-1831. — Kirkebog 1781-1814. — *Kgl. Bygningsinsp. ajl. 1951*. II. B. Kirkeministeriet. Kirker og præstegårde pk. 116. — *Ved embedet*. Synsprot. 1862-19(76). — Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Indberetninger ved Niels Termansen 1909 (inventar), Chr. Axel Jensen 1910 (inventar), C. M. Smidt 1910 (kirkegård), A. Elmstedt 1937, 1938 og 1941 (prædikestol og altertavle), K. Weber Andersen 1953 (notat om inventar), N. J. Termansen 1955 (Mariafigur), Einar V. Jensen 1959 (istandsættelse af træskulpturer), E. Lind 1960 (kalkmalerier), Verner Thomsen 1962 (Mariafigur), O. Bruun Jørgensen og Hans Bach Jensen 1963 (udgravning), O. Bruun Jørgensen 1965 (jordanalyse), A. Monrad Hansen 1965 (tagværk), O. Bruun Jørgensen m.fl. 1975 (gulvundersøgelse), Marie-Louise Jørgensen 1976-77 (inventar), Hugo Johannsen 1977 (bygning). — Bygningsbeskrivelse ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet okt. 1980.

Tegninger. *NM2*. Gnidebillede af stolestadegavl. — Kalker af altertavlens indskrifter ved A. Elmstedt 1941, to farveskitser af våbener. — 10 skitser med farveangivelser fra altertavle ved A. Elmstedt 1941.

— Plan ved M. Brahde 1959. — Restaureringsopmåling ved A. Monrad Hansen 1959. — Udgravningsplan og plan over møntfund 1960, 20 udgravningsopmålinger 1965, samt opmålingsplan over udgravning, vinduer og gnidebillede af indridsning 1975 ved O. Bruun Jørgensen.

Notebøger. *NM2*. Jacob Kornerup IX, 3. — C. M. Smidt XXVI, 36-49.

Litteratur. O. Bruun Jørgensen: Udgravning i Søndersted kirke 1975, i ÅrbHolbæk 1977, s. 53-93. (Med bidrag af Svend Jørgensen: Rapport over un-

Fig. 20. Engel fra korbuekrucifiksgruppe, sml. fig. 18 (s. 411). LL fot. 1976. — *Angel from chancel arch crucifix group (cf. fig. 18).*

dersøgelsen af nogle gulvlag i Søndersted kirke. Knud Rosenlund: *Undersøgelse af nogle knogler fra Søndersted kirke*. Birgitte Bruun Jørgensen: 150 knappenåle i 6 m² kirkegulv).

¹ DiplDan. DaRigBr. 3. rk. II, nr. 98.

² Roskildebispevis jordebog s. 160.

³ Landebogen s. 154.

⁴ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedk. kirker og sognekald.

⁵ Kronens Skøder II, 625.

⁶ RA. DaKanc. A30. 1809. Fortegnelser over kirker og disses ejere.

⁷ NM6. Fundprot. 2797; Jørgen Steen Jensen: *Mønter fra kirkegulvene i det gamle Holbæk amt*, i *ÅrbHolbæk 1976*, s. 120.

⁸ NM6. Fundprot. 3399; Ove Bruun Jørgensen: *Udgravning i Søndersted kirke 1975*, i *ÅrbHolbæk 1977*, s. 68f.; endvidere *Nordisk numismatisk tidsskrift 1977-78*, s. 252.

⁹ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(76).

¹⁰ LA. Stiftsøvrighedsarkivet. 1730-34. En del kirkesyn m.m.

¹¹ LA. Stiftsøvrighedsarkivet. Kommune sager: 1729-1819.

¹² LA. Tuse og Merløse hrdr.s provsti. 1824-1900. Synsforretningsprot.

¹³ RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkerghsk. 1661-72.

¹⁴ Jfr. den udførlige redegørelse hos Ove Bruun Jørgensen: *Udgravning i Søndersted kirke 1975*, i *ÅrbHolbæk 1977*, s. 53f.

¹⁵ Tidligere stod bomhullerne også åbne på de to øvrige sider inklusive taggavlen, jfr. fot. i NM2 fra o. 1910.

¹⁶ Ved beskrivelsen 1862 omtales et »lident vindue«,

jfr. note 9, og samme år udtryktes ønske om et »nyt og større vindue i våbenhuset« (note 12). Muligvis gik ønsket først i opfyldelse ved restaureringen 1916, for på ældre fot. i NM2 fra o. 1910 anes et lille, afsprodet trævindue, som udvendig sidder i rundbuet blænding. 1862-vinduet's alder er uvis, men det skal nævnes, at synet 1828 (note 12) anfører, at der mangler to vinduer i våbenhuset.

¹⁷ Et tilsvarende forhold mellem gulvniveau og glamhul kendes bl.a. fra Slagslunde (DK. Frborg. s. 2434).

¹⁸ Typen, som ses på fot. i NM2 fra o. 1910, svarer til hovedkirkens og de »borgestuevinduer«, som flere af egnens kirker fik i tiden o. 1800, jfr. Ågerup (s. 250). Vinduerne omtales i beskrivelsen 1862 (note 9), som fremhæver, at alle seks fag har de befaledede trækruder.

¹⁹ Jfr. den i note 14 anførte artikel. Vedrørende kirkestøvet (s.71-79) var forfatterne tidligere af den opfattelse, at det havde samlet sig under stolestadernes bræddegulv, men opfatter det i dag som et ganglag, jfr. den tydelige lagdeling.

²⁰ 1902 (jfr. note 9) ønskede man en forbedring af lysforholdene ved indsættelse af et vindue i nordsiden over for indgangsdøren. Det indsattes vel samtidigt med de øvrige, men er nu blændet efter orglets opstilling 1975.

²¹ Ifølge ældre fot. i NM2 synes især langhuskorets sydside og sydøstre hjørne at være skalmuret med nye munkesten. 1923 skalmuredes våbenhuset partielt sammen med skibets sydmur mellem våbenhuset og tårnet. Synet fandt denne reparation utilfredsstillende, da der ikke var benyttet munkesten (note 9).

²² DK. Frborg. s. 1297. Jfr. skrivelse af 10. juni 1939 i NM2.

²³ Det samme gælder tavlerne i Bjeverskov (DK. Præstø s. 252) og Himmelev (DK. Kbh. Amt s. 652), hvis storvinger svarer til Søndersted's, og som er udgået fra samme værksted.

²⁴ Tilsvarende overensstemmelse findes i Smørum (DK. Kbh. Amt s. 596 med fig. 5), hvor alterbord og -tavle er en sammenhængende komposition, som Brix Michgell i Roskilde fik betaling for; men han samarbejdede med flere kolleger og blandt dem Anders Nielsen Hatt.

²⁵ DK. Frborg. s. 2386 med fig. 21. Om Anders Nielsen Hatt se *Kunsthistorisk oversigt* (DK. Kbh. Amt s. 2260), hvor en foreløbig værkfortegnelse er opstillet, med henvisning til V. Hermansen i Aarborg 1939, *Turistforeningen for Danmark: Midt- og Østsjælland*, s. 161 f. og Jensen: *Snedkere* s. 84 og 123.

²⁶ Jfr. brev af 27. juli 1920 og sag 763/65.

²⁷ Nådestolsfremstillinger, hvor den kronede Gud Fader holder sønnens afsjælede legeme stående foran sig, bliver almindelige i slumingen af 1400'rne, og der gives adskillige danske eksempler, hvor Nådestolen findes i midtskabet: Østbirk og Jerne (nu Løgumklo-

ster), jfr. Beckett: DaKunst II, 180 med fig. 234-235 og DK. Sjyll. s. 1100, fig. 34-35, samt Hald kirkes altertavle (tidl. S. Morten, Randers).

²⁸ Jfr. brev af 15. sept. 1902 fraj. Kornerup.

²⁹ Inv. nr. D9940 og D9941.

³⁰ Jfr. ældre indb.

³¹ Jfr. DK. Frborg. s. 2614 med fig. 13 og DK. Sorø s. 310 og 814 med fig. 8. Jfr. også Beckett: DaKunst II, s. 126, fig. 159.

³² LA. Sognekaldsarkivet 1738-1831. Undløse-Søndersted. Liber daticus.

³³ Ifølge Erik André, Brynolf Hellner, Carl Hernmarck och Kersti Holmquist: Svenskt Silversmide 1520-1850, overtoges G. Johansson Möllensborgs firma i Stockholm efter hans død 1851 af driftslederen Louis Constant Feron, hvis søn Carl videreførte det til 1927.

³⁴ Jfr. note 12. Bing og Grøndahl grundlagdes først 1853, hvorfor der ikke kan være tale om den nuværende kande.

³⁵ Jfr. Mackeprang: Døbefontes. 405.

³⁶ Inv. nr. 5.326.

³⁷ Inv. nr. D8694.

³⁸ Mogens Pachs, der døde 18. nov. 1642, var 1624-33 løjtnant ved kirkeejeren, Frederik Reedtz' kompagni af den sjællandske Rostjeneste.

³⁹ LA. Holbæk amtsprovsti 1808-23. Synsforretn.

⁴⁰ Jfr. Jensen: Snedkere s. 114, der opfører stolen i den kronologiske fortegnelse over Abel Schrøders arbejder.

⁴¹ Jfr. indb. 1937 af Albert Elmstedt.

⁴² Ved synet 1865 fremsattes ønske om en ny, højere og bredere dør (note 12). Tilsyneladende har man klaret sig med en forbedring af den eksisterende.

⁴³ Inv. nr. 20.353.

⁴⁴ Petersen & Steenstrup: Harmoniumsfortegn. 1915.

⁴⁵ Yngre end 1913, da tavlerne maledes matsorte (jfr. note 9).

⁴⁶ Kirkestævner afskaffedes 1871.

⁴⁷ RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegnelse over indkrævede klokker 1528-29.

⁴⁸ Nyrop: Kirkeklokker s. 110.

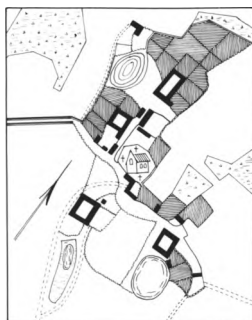

Fig. 21. Landsbyplan 1809. — *Village map 1809.*